

*Володимир
Жмир*

АНАРХІЗМ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ¹

Анархізм сьогодні та завтра (період від 1960-х років)

Ключова ідея анархізму проста: жодна партія або політична чи ідеологічна група ніколи не досягає звільнення робітничих мас, намагаючись розмістити себе над ними або поруч з ними для того, щоб «керувати» ними або «вести» їх... Якщо анархісти обстоюють, що можуть провести соціалістичну революцію, «спрямовуючи» маси, така претензія буде ілюзорною рівно настільки, наскільки й більшовицька з тих самих причин.

В. Волін

Прапор означає вертикаль, а його колір лише кличе нас до неї. Чорний переважає тому, що це колір відмови від сутності, вилучення всіх облудних можливостей видовищного спектра. Одні воліють за краще підтримувати цю вертикаль, інші — за неї триматися. Для анархістів виявитися серед перших — честь, а серед других — шанс.

О. Цветков

Кладкою між попереднім, класичним анархізмом та пізнішим і сьогоденним радикальним лівим рухом (події 1968 року) можна назвати працю французького дослідника Даніеля Герена «Анархізм: відродження до практики» (1965 рік), який іменував себе «червоним анархістом» та ще «лібертарним комуністом». Початок його творчого шляху як поета і літературного критика припадає на 1930-ті

¹ Стаття третя. Попередні публікації див.: Філософська думка. — 2008. — № 4; 2009. — № 2.

роки. Згодом він співробітничав у газеті «Революційний пролетар», є активістом радикального «Синдикату коректорів», досліджує соціально-економічну та політичну природу авторитарних режимів, підтримує зв'язок з алжирським та палестинським визвольними рухами. У результаті доходить висновку про несумісність романтичного революційного національного руху та соціального авторитаризму його чільників, які використовують романтизм у політичних цілях. За часів «студентських революцій» 1968 року йому виповнилося 64 роки. Він активно приймає ці революції.

Книга Герена являє собою радше дослідницько-інформаційну розвідку, ніж теоретичну працю, хоча й елементи останньої в ній досить вагомі. Теоретична спрямованість зумовлює структуру тексту: класичний анархізм подано не в історичній перспективі, натомість розкрито вузлові засадові вихідні ідеї цієї соціально-філософської доктрини. Про це свідчать назви розділів: «Внутрішнє повстання», «Держава-чудовисько», «Джерело надихання мас», «Необхідність організованості», «Самоврядування», «Засади обміну», «Централізм та планування», «Комуни», «Федералізм», «Деколоніалізм». Зміст цих розділів ґрунтований на викладі поглядів анархізму від Прудона та інших. Тобто цю працю Герена можна вважати сучасною пропедевтикою анархізму.

Дослідники вважають, що у визначенні та самовизначенні «студентських революцій», їхньої спрямованості, форм та артформ нормалізування вагома роль належить анархістському «Ситуаціоністському Інтернаціоналу» [Цветков, 2003а: с. 28]. Наголошення на останньому не є випадковим, оскільки роль умотивованості, театральності революційного дійства, як на мене, свідомо чи підсвідомо складала не менш 50 відсотків його. Це відчули у революційний та постреволюційний період російські соціалісти, фашисти, націонал-соціалісти, які лише згодом, на етапі стабілізації перейшли до ніцшеанського романтизму надлюдини. Такий сценарій (щоправда, ще по-аматорськи) намагаються реалізувати й наші політики.

«Ситуаціоністський Інтернаціонал», що діяв від 1957 року (засновники — французький авангардист, кінорежисер Гі Ернест Дебор, автор книги «Суспільство вистави» і данський композитор і сюрреаліст Асгер Йорн), складався переважно з інтелектуалів (художників, літераторів, політиків) і провів «ліквідацію капіталізму доби вистави». Останній має бути поруйнованим принципово іншою виставою за радикально іншим сценарієм. Від початку 1960-х групи «Ситуаціоністського Інтернаціоналу» діють у всій Європі та у Північній Америці. Тоді ж «ситуаціонізм» змінився теоретично, особливо завдяки постійному автору часопису «Ситуаціоністський Інтернаціонал» Раулю Ванейгему («Трактат про вміння жити для молодих генерацій»). За визнанням засновника панккультури Малькольма Макларена (агента англійської мережі «Ситуаціоністського

Інтернаціоналу»), без ідей і рецептів Ванейгема не було б ні «Секс Пістолз», ні «Грейт рок-н-ролл свіндл» [Цветков, 2003а: с. 29]. Власне, Ванейгема вважають теоретиком «усезагального міжнародного карнавального і збройного страйку за повну відмову від примусової праці» [Цветков, 2003а: с. 29].

Американське відгалуження ситуаціоністського напрямку репрезентує Пітер Лемборн Вілсон (псевдонім Хакім Бей), якого також можна поціновувати як драгомана класичного анархізму на сучасний побутовий дискурс типу «Повернемо собі вулиці», «Какофонічне співтовариство», «Саботаж коммюнікейшн». Тут має місце своєрідне відродження ідей цілепокладальних соціальних груп Шарля Фур'є.

Для радикального фемінізму, який постав на ґрунті неомарксизму і який можна поціновувати як анархо-фемінізм, беручи до уваги його антидержавницьку спрямованість, апостолом-мученицею руху була і залишається Валері Соланс — засновниця «Товариства повного винищення чоловіків» і мотивованого тероризму. Вона здійснює спробу зорганізувати «підпілля месниць» у середовищі американських повій. Її шокуюча теза 1980-х років звучить так: «Я вважаю свої кулі моральнішими. Неморальними я вважаю ті кулі, що поцілили у стіну. Слід було попередньо тренуватися» [Цветков, 2003а: с. 31].

До анархістів нової хвилі належить політолог і лінгвіст Ноам Хомський, який відкидав авторитаризм як соціалізму, так і капіталізму на користь неформальної самоорганізації. Власне він очолив рух молодих антиглобалістів «генерації Сіетла»². Принагідно варто назвати також анархо-еколога Мюрея Букчина (автора книги «Реконструкція суспільства» і невловимого бомбіста Теодора Качинського (псевдонім «Унабомбер»).

Наразі, якщо назагал підсумувати новочасні прояви анархізму, то це досить красномовно, багатогранно робить Олексій Цветков: «Анархіст лише внутрішній, візіонер, ховаючись у потаємних водах своєї невербалізованої біографії, приречений інакше: він наперед визнає поразку будь-якої експансії, за межами цих вод і його стихією постає анальний морок та згубна задумливість. Суб'єкт такого повстання так і не зможе насправді народитися, оскільки над ним тяжіє зовнішній космос ворожої «зумовленості». Одкровення — Повстання — Сокровенна Практика неможливі без зовнішніх соціальних маніфестацій» [Цветков, 2003а: с. 13]. Це, за сумним спостереженням Цветкова, ознака «анархіста-пінгвіна» на відміну від «анархіста-клоуна». Саме таку класифікацію він подає як суміжну з типологією: «класичний» (оптимістичний) та «новий» (екзистенційний) анархіст [Цветков, 2003а: с. 13].

---

² Назва від резонансних заворушень у місті Сіетл супроти Всесвітньої Торговельної організації.

Анархіст-клоун — «приречений провокатор, який рано чи пізно вибухне внутрішньо як безшкідна хлопавка під тиском прихованої в ньому порожнечі... Власне йдеться про зведення свого повстання до публічного самоствердження. Відмовити собі в суб'єктивності. Тавтологія — Революція — Активізм, ізольовані від своїх причин, перетворюються на ексцентричний грим на обличчі мерця» [Цветков, 2003а: с. 13].

Попри те, що важко лишитися незайманим у лабетах такої вишуканості мовних візерунків, імпліцитно-побуттєво притаманних майже всім текстам новочасних анархістів (мовляв, і ми не ломом підперезані), спробую так вийти на аналітику.

Отож, і з цим погоджуюся з Цветковим, можемо вести мову про диференцію трьох тактик (сценаріїв) сучасного анархізму.

Тактику першу сформулюю так: «прорив» на терені найрозвиненіших сучасних (постіндустріальних, інформаційно-глобалізаційних) країн з метою відродження позапарламентних, позаполітичних рухів як тяглості романтичних традицій (свідомо чи ні) від 1860-х років. На практиці це має виглядати як підтримка та проникнення у будь-який неофіційно формалізований проект соціального протесту (екологічний, феміністичний, соціалістичний тощо) і спрямування проектного руху на реалізацію засадових принципів анархізму, а саме: *свободи, рівності, справедливості*. «Третя революція», всіма можливими засобами, аж до методів «червоних бригад», спрямована на знищення корпоративної сучасної технологічно спричиненої експлуатації шляхом розчинення її в налаштованій на самоорганізацію суспільній свідомості. При цьому наголошують, як за часів Прудона, що сьогоденна технологізація виробництва може забезпечити принцип вільної безпримусовості праці та розподілу її продукту. У «Постскрипті» до видання своєї книги 1965 року Д. Герен ілюструє таку спрямованість анархізму прикладом Даніеля Кон-Бендіта, «молодого франко-німецького єврея-анархіста двадцяти трьох років (курсив мій. — В. Ж.)» [Цветков, 2003а: с. 97], який як щирий лібертаріанець відмовляється грати у лідера і обстоює позицію бути одним з багатьох. Буржуа, і вже тим паче сталіністи, яких він поіменовує «пройдами», не пробачили йому цього. Натомість з їхнього боку наївним було б уважати, що «вони позбавилися Дені — не має значення, тут він чи ні, він завжди йтиме їхнім слідом» [Цветков, 2003а: с. 98]. Презентантами цього оптимістичного напрямку можна назвати Герца, Гоума, Сонаре, Рауля Ванейгема, Ебі Гофмана і Джері Рубіна.

Найцікавішим презентантом цього *першого сценарію*, як на мене, є Рауль Ванейгем. Він бере за вихідну точку своїх теоретичних міркувань трансцендентне, за яким стоїть певна реальність, подібна до Юнгерового гешталту [Жмир, 2008: с. 22—27] або Марселевої суспільної свідомості. «Реальність дає свої відповіді на проблему трансцендентного раніше, ніж

наші так звані революціонери лише починають замислюватися над її формулюванням. Все, що поза трансцендентним, це гнилизна, і про все, чого ми прагнемо, ми волаємо до трансцендантного» [Ванейгем, 2003с: с. 99].

«Протест має різноманітні форми. Натомість трансцендентне є єдиним. Викрита сучасною незадоволеністю і покликана у свідки, людська історія є лише історією радикальних протестів, які незмінно несуть у собі трансцендентне, яке несхильно спрямоване до самозаперечення» [Ванейгем, 2003с: с. 99].

Виходячи з цього, Ванейгем пропонує «воскресити суть революційних вимог, які численні рази були зраджені рухами, що починалися як революційні» [Ванейгем, 2003с: с. 100]. Йдеться про «третю революцію», яку провокує трансцендентна революційність. Яким є механізм цієї преференційної провокації?

У певний момент спрямування до повсякденного виживання знецінена цим спрямуванням особистість відчуває свою безсилість, неспроможність на рівні «одноклітинної суб'єктивності», щось на кшталт «останньої людини» Ніцше, яка «тільки кліпає очима». І тоді колишні «революційні елементи неминуче стають реформаторами» [Ванейгем, 2003с: с. 100]. Це і є момент трансцендентного. «Будь-яка сучасна революційна організація мусить розпізнати насіння трансцендентного у великих рухах минулого. Зокрема їй необхідно наново відкрити й воскресити ідею *індивідуальної свободи* (курсив мій. — В. Ж.), спотворену лібералізмом, ідею колективної свободи, спотворену соціалізмом, ідею володарювання над природою (див. Е. Юнгер. — В. Ж.), спотворену фашизмом, та ідею цілісної особистості, спотворену ідеологами марксизму» [Ванейгем, 2003с: с. 100].

Таке відкриття спроможні зробити лише ці «останні люди», або, як їх називає Ванейгем, тип «*ressentiment*» на побутовому рівні у найширшому розумінні цього вислову — від кузні до рок-н-роллу.

Але тоді ж одвічна супротивниця свободи, влада, також звелася до побутового рівня. «Влада підсилюється... водночас вона зводиться до рівня споживання, до банальності й через це вона розсіяна та при нагоді вразлива. Момент трансцендентного є складовою цієї діалектики сили та слабкості» [Ванейгем, 2003с: с. 101]. Тут доречно згадати Гегелеву категорію міри, оскільки далі читаємо: «Трансцендентне сидить верхи на протиріччі, яке ділить сучасний світ простромлюючим зведенням новин і таким, безсумнівно, що накладає відбиток на нашу поведінку» [Ванейгем, 2003с: с. 102].

Хто ж відчуває цей момент у сьогоднішньому світі? Ті, хто відчуває гнилизну історичного процесу і стають «нігілістами». «Активний нігілізм — попередник революційності. Не може бути усвідомлення транс-

цендентності без усвідомлення розкладу. Юний правопорушник — це законний спадкоємець дадаїстів» [Ванейгем, 2003с: с. 100].

Власне, зважаючи на ці вихідні ідеї, у подальшому тексті «Революції повсякденності» Ванейгем здійснює спробу розпізнати й віднайти насіння трансцендентності у попередніх революційних рухах узагалі та в анархізмі зокрема, зважаючи на аналіз ретроспективи моментів «розпорошеності влади». Натомість йдеться не лише про суспільно-історичні, а й про мистецькі колізії. Останнє є наскрізно типовим для всього новочасного анархізму. Зокрема, йдеться про Ейнштейнівську теорію відносності та про арт-проект насичення простору-часу буттям. Тут доречно згадати про радянське футуристичне захоплення «пролетарським мистецтвом».

Ванейгем доходить висновку, що «криза історії зливається з кризою побуту. Ця суміш може бути вибухонебезпечною. *Наше завдання тепер спрямувати історію до суб'єктивного завершення; і в цьому мають брати участь усі* (курсив мій. — В. Ж.)» [Ванейгем, 2003с: с. 130].

Аналізуючи сучасну ситуацію («Прописні істини: перша частина; друга частина» [Ванейгем, 2003b: с. 131—173], Ванейгем називає такі преференційні зони побутової революції: «новий пролетаріат, який раптом за умов споживчого наддостатку виявив своє зубожіння» [Ванейгем, 2003b: с. 137], населення «третього світу», «зневіру якого у технологічних міфах сучасності підтримувала колоніальна поліція» [Ванейгем, 2003b: с. 137], і, нарешті, «країни, яким вистачило недовершених напівреволюцій, які передоручають своїх попередніх та теперішніх теоретиків турботам музеїв (такою, наприклад, є роль інтелігенції у східному блоці)» [Ванейгем, 2003b: с. 137]. Сіячем на цій ниві має бути «Ситуаціоністський Інтернаціонал», який спроможний вгадати момент трансцендентності.

Але для цього необхідне фахове чуття спеціалістів — сценаристів та акторів. «Ми отруєні виставою. Всі елементи, необхідні для нейтралізації токсинів (тобто для того, щоб ми самі взяли у свої руки процес побудови наших щоденних життів), знаходяться у руках спеціалістів» [Ванейгем, 2003b: с. 137]. Шерег останніх доволі розгорнутий: від Елізабет Тейлор до Фіделя Кастро. Жанри праць Ванейгема досить цілеспрямовані, про що свідчать хоча б назви: «Інструкція до заколоту», «Співдія революційній боротьбі». У них йдеться назагал про найвразливіше місце анархізму — самоорганізацію від мобілізації бойових груп до налагодження виробництва. Висновок один: «революцію необхідно перевинайти і створити новий тип стосунків усередині організації» [Ванейгем, 2003b: с. 161].

Тепер на часі розглянути *другий сценарій* — тактику, зорієнтовану на драматичність, хоча він частково включений у перший, натомість спрямований, сказав би я, на іншу трансцендентність, послуговуючись терміном

Ванейгема. Йдеться не тільки про терени «третього світу», відтак і про пострадянський простір у найширшому розумінні, де ще помітні залишки тяглості колективізму, побутового аскетизму і звичаєвої моралі та права. При цьому зважають, що революційний прорив «третьої революції», попри його можливу самоактуалізацію за першим сценарієм на теренах постмодерного суспільства (європейського, американського), не призведе до ліберталізації на теренах «третього світу». Наразі він може призвести до посилення економічної експлуатації останнього. Постмодерному світові нова революція не так уже й пече, натомість для іншого (традиційного чи напівтрадиційного) вона є надактуальною. Тому саме на теренах останнього і слід зосередити увагу сучасних правдивих революціонерів.

Тактика тут продиктована врешті-решт доквіллям, традиційними соціальними класовими протиріччями, властивими кінцю XIX — початку XX сторіччя, включно «село—місто». «Оскільки підтримка протесту в розвинених країнах стратегічно неправильна, всі зусилля революціонерів мають бути перенесені за межі країн-метрополій» [Цветков, 2003b: с. 16] і, відповідно, «революція матиме характер планетарної громадянської війни» [Цветков, 2003b: с. 16].

І знову про практику. Йдеться про регіональні рухи анархо-комуністичного кшталту (селянська партизанська армія Н. Махна) та ескалацію, інтервенцію їх на промислові центри (згадаймо хоча б неодноразові спроби того самого Н. Махна включити міста, зокрема Катеринослав, у сферу свого впливу). Те саме відбулося в Мексиці (збройний виступ індіанців у штаті Ч'юпас). Громадянська війна «третьої революції» ґрунтується на антитезі глобалізованого та неглобалізованого суспільств.

З цієї точки зору пострадянський простір можна поцінувати як локальні соціальні спільноти, потенційно спрямовані на розрив між «столичною меншиною» та рештою більшості населення, яке опинилося у ситуації «третього світу» [Цветков, 2003b: с. 17]. Тому спеціалісти-сценаристи мають на це зважати у своїй сценарній практиці. До таких можна віднести субкоманданте Маркоса, Х'ю Ньютона, Франца Фанона, Мумія Абу Джамала, Ізраеля Шаміра.

Х'ю Ньютон, який зажив слави переважно як організатор групи «Чорні пантери», — доктор філософії (тема дисертації — «Історія репресій у США»), відсидів у в'язниці за звинуваченням у вбивстві поліцейського, переховувався від переслідувань ФБР на Кубі, відвідав Китай. Його лише з деякою «натяжкою» можна назвати «чистим» анархістом, оскільки він зазнав значного впливу Ф. Кастро, а надто Мао Цзедуна. Ньютон уважав, що осередком «третьої революції» може бути США, де вона почнеться з повстання «чорних громад» (його відоме гасло: «У вас є зброя, але й у нас є зброя!»), хоча актуальним є й зовнішній поштовх (принцип Че Гевари:

«Один — два — багато В'єтнамів»). Далі йде ланцюжкова реакція, щось на зразок «перманентної революції» Л. Троцького, який мав популярність у анархістів саме через цю тезу.

Найвагомішою працею Х'ю Ньютона, як на мене, є «Революційне самогубство». Аналізуючи працю Е. Дюркгайма «Самогубство» та ґрунтуючись на висновках щодо соціальної зумовленості суїциду, Ньютон розробляє концепцію «революційного самогубства», де останнє постає як осереддя революційного руху чорношкірих. Натомість не тільки вони — всі небілі раси потрапляють у коло інтересів лівого радикала: «Я не схильний думати, що життя зміниться на краще без рішучого нападу на Систему, яка продовжує нещадно визискувати «голодних і рабів». Це переконання є ядром теорії революційного самогубства. Звідси висновок, що краще протистояти тим силам, які змушують мене накласти на себе руки, ніж упокорюватися їхньому тиску. І хоча я ризикую не врахувати непередбачуваність смерті, проте скажу, що існує принаймні можливість, якщо й не повна ймовірність, зміни незносних умов» [Ньютон, 2003: с. 95—96]. І ще: «Розглядаючи можливий сценарій, за яким ми маємо будувати своє життя, ми без зусиль можемо погодитися з ідеєю революційного самогубства» [Ньютон, 2003: с. 97]. Саме тому тут доречно говорити про *драматизм* другого сценарію.

Ньютон вважає, що «в концепції революційного самогубства немає ні поразкових, ні фаталістичних настроїв. Навпаки, в ній закладене усвідомлення реальності у сполученні із можливістю надії: реальності тому, що революціонер завжди повинен бути готовий зіштовхнутися зі смертю, і надії, оскільки вона втілює твердий намір досягти мети» [Ньютон, 2003: с. 100].

Не менш екзотично та й драматично виглядає постать субкоманданте Маркоса, керівника сапатиської армії національного визволення (повстання 1 січня 1994 року індіанців у Мексиці у штаті Ч'япас). Романтичний літератор і політичний публіцист також вірить у перманентний антиглобалістський зміст «третьої революції». Власне йдеться про Четверту світову війну (так він і назвав свою працю, опубліковану у листопаді 2001 року), яка має сценарій громадянської війни між метрополіями та колоніями.

Ознаками будь-якої світової війни є перерозподіл, захоплення територій (Перша та Друга), знищення супротивника (нацистів — Друга, СРСР — Третя — «холодна») і управління завойованим [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 269—270]. Одним із супротивників у Четвертій світовій війні для Маркоса є глобалізм та його неомодерне соціальне втілення: Читаємо: «Концепцію, яка дає підстави для глобалізму, ми називаємо «неолібералізмом», це нова релігія, яка дасть змогу довести цей процес до кінця. У цій Четвертій світовій війні знову завойовуватимуть території,

знищуватимуть супротивника і керуватимуть знову захопленими землями» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 271]. У цій війні, що власне вже розпочалася, «всі ми є супротивником, який має бути переможеним, індіанці, не індіанці, правозахисники, вчителі, інтелектуали, люди творчості. Кожний, хто вважає себе вільним та таким не є» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 271].

Що руйнують? «Національні держави, рухи опору, культури, форми взаємостосунків у кожному з народів, усе те, що робить їх різними... Необхідно знищити все, що робить державу “національною” — мову, культуру, економіку, політичну структуру і соціальну тканину» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 271]. Треба також створити єдиний всеохопний ринок, де кожен зможе споживати одне й те саме і стане громадянином світу.

І далі: «Це означає, що історія культур, історія традицій зіштовхується з цим процесом і постає у Четвертій світовій війні супротивником. Особливо серйозно це для Європи, де проживають народи із задавленими традиціями» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 272], оскільки «йдеться про зведення всіх до спільного знаменника та обернення нас на істот цілком однакових і про затвердження у світі лише одного способу життя» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 273]. Тут знову спадають на думку ідеї Е. Юнгера і марксистська теорія всесвітньої республіки. Але цьому передує «розщеплення»: «Незважаючи на те, що припускають, громадяни світу мають стати дедалі схожішими між собою, з різності, що існує між ними, виникають дедалі нові — гомосексуалісти та лесб'янки, молодь, мігранти. Національні держави діють як одна велика держава — земля, акціонерне товариство, що дробить нас на множину уламків» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 273].

Проте всупереч наступові глобалізму «з руйнуванням національних держав гідність, опір і солідарність постають знову і знову» [Субкоманданте Маркос, 2003: с. 275]. Цю війну ведуть не лише збройно (Перська затока, Косово, Афганістан, Колумбія, штат Ч'япас у Мексиці), головним чином США у ролі «суперполіцейського», але й інформаційно-технологічно. Тому ті, хто обороняється, вдаються до відповідної зброї; знову згадаймо гасло Г'ю Ньютона: «У вас є зброя, але й у нас є зброя!», написане на тлі постаті американського поліціанта.

Одним із найцікавіших фігурантів-теоретиків другого сценарію слід вважати Франца Фанона (алжирського мавританця). Недарма ж популяризатором його творчості був Ж.-П. Сартр. Осереддя концепції Фанона: «мобілізуєча сила насильства» (знову спадає на думку теза Е. Юнгера щодо мобілізації); це взяли на озброєння «Чорні пантери». Опонент Фанона — Мартин Лютер Кінг. Соціально-політична концепція першого зорієнтована на «третій світ» та на «внутрішню колону» (люмпени, радикальні

інтелектуали, студенти) розвинених країн та пострадянських теренів. Найвизначніша його праця — «Весь світ голодних і рабів» (1961 рік).

Докладно про зміст цієї праці йтиметься, коли заторкнемо Україну. Тут же лише стисло.

Власне кажучи, маємо дуже цінне аналітичне дослідження національно-визвольного руху, що завершується становленням незалежної держави. Перший висновок Фанона — це явище завжди буде пов'язане з насильством у тій чи тій формі. Натомість визначає спрямованість дослідження не насильство, а саме процес становлення. Відтак «інший аспект ми вибрали і хочемо поговорити про те, що характерне для початку процесу звільнення будь-якої колонії, про цю своєрідну *tabula rasa*. Це галузь винятково важлива, оскільки з найпершого дня визначає мінімальний перелік вимог, що їх висувають колишні колонії» [Фанон, 2003: с. 15—16].

Головну небезпеку в розглядуваному процесі, хоч як це парадоксально, становлять ті, хто воліє «стати всім». Саме такий висновок робить Фанон. І саме тому доречно буде повернутися до його праці, коли йтиметься про Україну. Тепер же на черзі *третій сценарій* дій анархістів і лівих радикалів у сучасному світі.

Згідно із запропонованою типологією цей сценарій найближчий до анархо-індивідуалізму, він песимістичний та екзистенційний, зорієнтований на «загублених людей» в інституціях влади. Ці люди — незапитувані особистості з незреалізованими потенціями, які вони виявляють не шляхом відвертого бунту, а через солідарність. Попри те, що постмодерне суспільство розв'язало глобально майже всі надто гострі соціальні проблеми, існує таки певний позаглобалізований світ чи «потойсвіт», де з тих чи тих «небажаних» для загалу причин живуть *Інші* й намагаються затвердити свою особистість (Штирнерове «Я-Сам»). Ці особистості шукають подібних до себе і купно солідаризуються. Такий сценарій подають у своїх працях Хакім Бей, Гі Ернест Дебор, частково Унабомбер.

Хакім Бей від порога (праця «Стійкі часові зони») береться до концептуального викладу теми: «Теорія тимчасових автономних зон спрямована радше до відображення ситуацій, які існують або виникають, ніж до утопій. По всьому світі люди вислизують з Тенет Відчуження, «зникають» із мережі Відчуження задля спроб відновити людські контакти. Цікавим прикладом цього — на рівні «міського фольклору» — можуть прислужитися виникнення груп за інтересами та вузькотематичні конференції [Бей Хаким, 2003с: с. 339]. І далі він наводить як зразок часопис «Пан Тиква», наприклад, для «тиквознавців», чи відповідні фестивалі й зауважує: «Ці фестивалі не є просто виявленням «контркультури», що створює власну тимчасову автономну зону. Це стоянки і привали кочовиків, ночі, вільні від Суспільної Угоди. Автономна група, що самоорганізується, перетирає на

порох будь-які стереотипи про «класовість субкультури». Широкі шляхи Вавилонської Імміграції на сьогодні практично пустують» [Бей Хаким, 2003с: с. 339—340].

Оптимізм дослідника ґрунтований на тому, що «ми не розмірковуємо про те, чому «належить бути», або «що буде», ми ловимо рух, який вже існує» [Бей Хаким, 2003с: с. 340]. Він визначає свою мету як «прояснення складного й досі переважно незадокументованого руху, на надання йому теоретичного загострення та самосвідомості, на створення тактики, ґрунтованої на цілісній стратегії акушера та панегіриста, але не «авангарду» [Бей Хаким, 2003с: с. 340]. Як бачимо, тут власне вияснюється все — і концепція, і своєрідність культури адресата, зважаючи на специфіку мови адресанта.

Хакім Бей ще наголошує на прислівникові «тимчасово», бо деякі зони відносно стабільні в часі, оскільки «деякі тріщини у Вавилонському Моноліті такі широкі, що цілі групи можуть проникати в них і там селитися» [Бей Хаким, 2003с: с. 340] (наприклад, комуни, громади, поселення тощо).

Далі йдеться про життєспроможність тимчасових автономних зон, зумовлену інформацією, яка наразі є водночас гальмом їхньої буттєвості, оскільки викликає легкі (публічна критика, висловлювання засобів масової інформації) та важкі офіційні (поліційні переслідування на законодавчих підставах) удари з боку «Вавилонського Моноліту». «Зараз тимчасові автономні зони являють собою зручну ціль для лайнометання. Опинившись в своїй “резервації” ... група може самопіддатися лише якимсь дешевим, легко прогнозованим тортурам» [Бей Хаким, 2003с: с. 341]. Натомість групники чи гуртовики не є анархістами у повному розумінні цього слова, це «лаштунки» анархізму. Тому Хакім Бей радить просто дурити громадськість, зважаючи на гасло «Віддайся життю, а не способу життя!». І ще одна порада — ретельний самодобір чи самовибір.

Дослідник говорить також про «виникнення правдиво альтернативної економіки» за типом «Lавого неґо» (у перекладі з італійської це щось на зразок наших «чорних кас», «общака» тощо), неоподатковуваних операцій, бартеру тощо. Тобто йдеться про своєрідну «тіньову економіку», яка б уможливила екологічну незалежність тимчасових автономних зон від інституціалізованого ринку. Про цей засіб забезпечення самовиживання вільної, рівної та справедливої особистості ми вже чули від Прудона та Тугана-Барановського. Підсумовуючи цю ідею, Хакім Бей зауважує з іронією: «Якби ми спрямували в один струмінь усю енергію, яку ліваки вклали в “демо”, та всю енергію на створення реальної підпільної економіки, ми би вже давно увіч спостерігали здійснення революції» [Бей Хаким, 2003с: с. 343].

Концепція-сценарій Хакіма Бея не є пасивною. Крім створення мережі тимчасових автономних зон, які є каркасотвірними вузлами своєрідної

«третьої революції», є ще інші способи, які він називає «Інформаційне чародійство, або окультний наступ на соціальні інституції» (таку назву має й відповідний текст). Йдеться про форми-методи організації своєрідного «повстання»-інтервенції тимчасових автономних зон назовні або, за словами автора, «Організації Прямої Дії». Це досить цікаво, але докладне цитування або переказ обмежені рамками статті [Бей Хаким, 2003а: с. 347—362].

Свій проект сценарію Хакім Бей визначає як онтологічний анархізм, викладає його в дотепному «Комюніке асоціації онтологічного анархізму» [Бей Хаким, 2003b: с. 363—398].

Один із сюжетів третього сценарію пропонує Гі Ернест Дебор. Йдеться про теорію дрейфу. Почну з дефініції: «Однією з визначальних ситуаціоністських практик є дрейф — техніка швидкого переміщення крізь різні середовища. Дрейфам притаманна ігрова та конструктивна поведінка, а також знання психогеографічних об'єктів і тому відмінні від загальноприйнятих понять мандрівки чи прогулянки» [Дебор, 2003b: с. 201]. Така собі тактика на кшталт махновського ведення «повстанської партизанської війни». Автор цієї теорії докладно викладає своєрідність побудови сюжету, зокрема час, кількісний і професійний стан групи, методи оминання перепон руху, використання сучасних технічних засобів включно до видозміни «аудіо-візуального ландшафту». Головне при цьому — порушити звичну логіку повсякдення (чи то виробничого, чи то побутового), пригломшити глядача.

Йдеться також і про своєрідний «економічний дрейф», знайомий читачеві з попереднього тексту. При цьому наголошено саме на сучасному, переважно міському способі життя. Дебор пише: «Революційні урбаністи не обмежуватимуть свої інтереси лише коловертю речей чи коловертю людей, замкнених у світі речей. Вони намагатимуться розірвати ці типологічні ланцюги, торуючи своїми експериментами шлях людській мандрівці крізь правдиве життя» [Дебор, 2003а: с. 240]. І як предметні міркування з цього приводу можна розглядати його працю «Вступ до критики міської географії» (1955 рік). На ще більшу увагу заслуговують «Коментарі до «суспільства вистави»».

На цьому можна було б і зупинитися, зважаючи на візію картини сучасного анархізму за кордоном. Натомість варто дещо додати задля вичерпності такої візії і заторкнути ще, хоча б побіжно, екоанархізм. Слід зважати, по-перше, на порушену тему, по-друге, на поширеність екологічного світобачення. Тут передусім варто назвати Мюрея Букчина і згадати його книгу «Реконструкція суспільства: на шляху до зеленого майбутнього» (1989 рік) [Букчин, 1996: с. 279—331]. Варто назвати ще й такі його фундаментальні праці, як «Філософія соціальної екології» (1990 рік) та «Політика космології» (1995 рік). Російськомовні тексти статей Букчина можна знайти в

самвидавській «Газеті саратовських анархістів» та у часописі «Третій шлях». Мюрея Букчина називають ще «радикальним екологом», чим і можна пояснити віднесення його до анархістського руху.

Власне, це можна пояснити і виходячи із заторкнутих проблем автора книги «Суспільство майбутнього». Він іде від аналізу сучасного суспільства, його ієрархії (класи та держава), історії його становлення (війни, виникнення міст, національних держав та капіталізму), духовного розвитку (міф, розум, анархія і ліберальна утопія). Революційний проект ХІХ сторіччя збанкрутів унаслідок «провалу пролетарського соціалізму». Новий проект лівого радикалізму (фемінізму та екологізму включно) має бути спрямований до загальнолюдських інтересів, знаних уже нам *свободи, рівності та справедливості особистості*. Натомість такі самі атрибути має й природа. Тому «екологічне суспільство» має затвердити також ці цінності й для природи. Шлях до цього — децентралізація на ґрунті лібертарного муніципалізму. Ось власне каркас екоанархічного проекту Букчина.

А ось деякі тези стосовно «нових лівих»: «Радикалізм тієї пори (1968 рік) відчувався інтуїтивно. Нові ліві ніколи не були такими освіченими, як старі, тому вони намагалися досягти успіху, наполягаючи радше на діяльності, ніж на теоретичному розумінні» [Букчин, 1996: с. 137]. І далі: антиієрархічні, децентралістські, комунальні та естетичні цінності ще збереглися у сімдесятих, незважаючи на ідеологічні викривлення «нових лівих», які розпадалися, та на відхід їх в уявний світ повстання, «днів гніву і тероризму» [Букчин, 1996: с. 138].

Вихід із зображеної кризи руху, на думку Букчина, окреслився ще на вершині хвилі, коли традиційні фемінізм та екологізм набули явних ознак радикалізму. Відтак «соціальний екологізм» анархізму наголошував суспільний компонент кризи довкілля — як природного, так і соціального. Тобто «капіталізм мав бути замінений екологічним суспільством, ґрунтованим на неієрархічних стосунках, децентралізованих громадах, екотехнологіях, на кшталт сонячної енергії, обмеженні сільського господарства та індустрії, співвимірних людині, — коротше, на демократичних формах (типу «обличчя до обличчя») поселень, тобто суспільством, економічно та структурно пов'язаним з екосистемою, в якій воно локалізувалося» [Букчин, 1996: с. 143].

Шлях, як називає його вчений, «звідти — туди» лежить через необхідність визволення від ієрархії в усіх її формах — психологічних, культурних і соціальних, а також від класів, приватної власності та держави [Букчин, 1996: с. 171]. Як бачимо, коло замкнулося. Але, але: «Перехід звідси — туди» не може бути «раптовим вибухом змін без тривалих періодів попередньої інтелектуальної та етичної підготовки» [Букчин, 1996: с. 171]. Для цього придатні всі три попередні сценарії. Оце коротко все про екологічний анархізм.

Чи нам браття, українці...

Ну як-таки, щоб воля — та пропала,
Се так колись і вітер пропаде.

Мавка лісова

У час «посушливої фази» національного життя, в період аскетизму стрімкий успіх знахабнілого крадійства викликає гнів людей, підбурюючи їх до насильницьких дій.

Ф. Фанон

Нагадаю, що четвертим завданням при висвітленні порушеної теми був «розгляд перспектив анархізму в Україні». Про це, власне, і йтиметься далі. Натомість розпочати, як на мене, доцільно з аналізу особливостей становлення національної незалежності, що його повчально зробив у згадуваній у попередній статті книзі «Весь світ голодних і рабів» Франц Фанон. Наголошую при цьому, що видано її 1961 року.

На початку Фанон констатує, що успішне завоювання незалежності було забезпечене кардинальними змінами у соціальній структурі колоній [Фанон, 2003: с. 16]. Йдеться про відносну стабілізацію соціальної спільноти, національної інтелігенції в соціологічному розумінні цього слова без урахування моральних суперечок навколо понять «інтелігенція» та «еліта». Йдеться також про професійних чиновників-урядовців на місцевому рівні, творчу інтелігенцію, професійних військових, фахових спеціалістів, викладачів тощо. При цьому Фанон стверджує: «Результати дослідження переконливо покажуть, що набуття незалежності... — це всього лише зміна групи людей одного визначеного «виду» групою іншого виду (курсив мій. — В. Ж.). Без будь-якого перехідного періоду відбувається всезагальна, найповніша абсолютна зміна соціальних груп» [Фанон: 2003: с. 15], що у нас, наприклад в Україні, беруть на себе знахабнілість називати себе елітою. В Україні «визначеність» іншого виду ґрунтована на демонстративній чи ширій ідеологічності. Саме остання стала тим іспитом, який мала скласти група «іншого виду» перед електоратом. Мовимо про *відносно «спокійне»* здобуття незалежності та подальший період її становлення і про іншу соціальну групу. Наш дослідник доходить висновку: «Ось тут можна зустріти тих самих усезнаючих, таких, що мають блискучий розум... інтелігентів» [Фанон, 2003: с. 28]. Перериваю витинку, бо вона задовга, натомість не хочу її переказувати — надто вона «опукла». «При найближчому розгляді ми побачимо, що їх (інтелігентів. — В. Ж.) не приваблюють способи та форми мислення, засвоєні ними за часів співробітництва з колоніальною буржуазією. Зіпсуті діти вчорашнього колоніалізму та сьогоднішніх національних урядів, вони організують пограбування всіх національних ресурсів. Без будь-якого жалю вони наживаються на злиднях, що набувають характеру національного лиха, використовуючи їх

як засіб для вдалих обробок та юридично бездоганного пограбування (1961 рік! — *В. Ж.*)» [Фанон, 2003: с. 28]. І далі Фанон називає такі «бездоганні засоби»: «створення імпортно-експортних товариств з обмеженою відповідальністю (наші ТОВ! — *В. Ж.*), що грають на фондових біржах. Не є винятком і протягування своїх людей на високі посади» [Фанон, 2003: с. 28].

Критика Фаноном нової національної інтелігенції зближує його з поглядами наших «махаєвців» [Жмир, 2009: с. 72]. Попри те — це лише спостереження, яке потребує окремого дослідження. Натомість висновок є безсумнівним. Але повернуся до тез самого Фанона. Читаємо: «У підсумку нездатність місцевого інтелігента вести обопільну дискусію видно неозброєним оком, оскільки він неспроможний самовідсторонитися, зіткнувшись з абстрактним об'єктом чи ідеєю. З іншого боку, варто лише йому почати боротьбу в лавах своїх співвітчизників, як охоплює подивування, навіть зачудування, він буквально знезброєний їхньою звитягою та чесністю. Але є небезпека, що чатує на нього (інтелігента. — *В. Ж.*) на кожному кроці: він може обернутися на речника народних мас, утратити здатність до критичного сприйняття... стати підспівувачем «простого народу» [Фанон, 2003: с. 28—29].

Цей же місцевий інтелігент зосереджується на «окремішностях», які розв'язують із «надмірною врочистістю». «Він виступає з ідеєю ввести особливі дисципліни, спеціалізовані посадові функції, установи — це за умов роботи жажливої каменедробильні, бетономішалки, що здригається від власної потужності, з якою можна порівняти лише народну революцію» [Фанон, 2003: с. 29].

При цьому «місцевому мешканцю пропонують певні цінності (наприклад, у нас — західні. — *В. Ж.*), йому повсякчас нагадують, що набуття незалежності не має призвести до пониження рівня економічного розвитку, переконують у тому, що йому слід довіряти речам, які пройшли перевірку часом, їх уважають стабільними та поважають» [Фанон, 2003: с. 29]. «Коли лідери національного визвольного руху щось говорять, — висновує Фанон, — вони мають зрозуміти, що вони так не думають» [Фанон, 2003: с. 17]. І ще: «Задавлені своєю меншовартістю, глядачі цієї вистави обертаються на упривілейованих акторів і раптово опиняються у сліпучому світлі потужних прожекторів, які наводять на них сама історія» [Фанон, 2003: с. 17]. На думку нашого, як на мене, блискучого аналітика саму історію мають здійснити самодіяльні маси.

От і все стосовно нашої України, хоча про неї ніде не йшлося і був лише 1991 рік. Натомість як тут у нас з анархізмом зараз?

У знайомих мені програмних документах я знайшов переважно повтори минулого, хоча є й деякі «новації», про які мова піде нижче. Але спочатку коротка інформація.

Ще 1989 року в Україні діяла загальносоюзна «Конфедерація анархістів-синдикалістів» (створена в Москві того самого року) з газетою «Набат» (Харків). У Харкові ж у травні 1991 року створено «Конфедерацію анархістів України». За даними на 1991 рік у нас існували також групи анархо-комуністів, анархо-індивідуалістів, анархо-пацифістів, анархо-махновців, біокосмістів [Конфедерация анархистов, 1991: с. 26]. Як бачимо, знаний уже перелік напрямків. У програмі Конфедерації анархістів України дане їхнє розуміння анархізму: «це такий стан суспільства, коли кожна людина вільна, коли відсутнє насилля одних людей над іншими, стосунки панування і примусу» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 184]. І далі: «Сучасний розвиток суспільства показує — чим менше втручання держави в суспільно-економічне життя, тим більше це суспільство процвітає. Саме таке розуміння ми вкладаємо в гасло «Анархія — мати порядку!» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 184]. Йдеться також про «сприяння здійсненню цього гасла «пролетарською революцією» та «інформалізацією суспільства». Безначальство, бездержавність репрезентовано тезою: «Ми боремося не за «доброго царя», не за “народну державу”, а за відсутність її» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 185], отож «ми не хочемо однакового щастя для всіх — ми хочемо дати можливість бути щасливим по-своєму» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 185]. Шлях до цього — пропаганда, оскільки «свобода — це не право, це обов’язок кожного» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 185]. Конкретика спрямована на «децентралізацію влади» (негайний розпуск галузевих міністерств), «пацифізм», «федералізм», «безпартійність системи», «екологізм», «духовне відродження» [Конфедерация анархистов, 1991: с. 186—188].

Це щодо традиційних гасел.

Що ж до новацій, то маємо їх у збірнику «Програма політичної партії (курсив мій. — В. Ж.) «Союз анархістів України», яку було прийнято на їхньому другому з’їзді 16 червня 2003 року [http://www.nabat.info/php?content_id=96]. Крім виділеного курсивом, оскільки одна з найперших вимог традиційного і новітнього європейського анархізму — це *безпартійність*, читаємо: «Союз анархістів України сповідує цінності *правового анархізму* (анархо-індивідуалізму, анархо-капіталізму). Кінцева мета правового анархізму — *анархія за умов приватної власності*» [http://www.nabat.info/php?content_id=96]. І ще: «*Держава лише маса. Маса політичних рішень та владних повноважень* (нове розуміння держави. — В. Ж.). *Її то більше, то менше. А відтак з часом може й не стати. З початком перебудови суспільство дедалі більше анархізується* (курсиви у цих двох витинках мої. — В. Ж.)» [http://www.nabat.info/php?content_id=96]. Виділення курсивом поданих вище програмових новацій у жодному разі не означає їх критику. Це лише аналітична констатація.

І ще кілька зауваг.

Оскільки сьогодні прийнято наголошувати на європейській орієнтації України, то аж ніяк не можна розглядати потенціал нашого анархізму відрубно від загальноєвропейських тенденцій, не надаючи їм жодних переваг. Без претензій на будь-яке пророцтво виходитиме із загальноприйнятої банальності, тобто стислої оцінки соціально-політичної та економічної нашої ситуації.

По-перше, йдеться про становлення ринкових капіталістичних структур господарювання, первинне нагромадження капіталу, тобто про все те, що характерно для Європи початку, а надто середини XIX сторіччя. Йдеться також і про сукупні політичні, культурні, врешті-решт моральні процеси, соціальні наслідки яких достатньо вичерпно проаналізовано у відповідній літературі. Понад те, маємо суспільно-політичну практику XX сторіччя, в аналізі якої теж немає браку. Вище подано короткий екскурс у дослідження Фанона. Чи варто сумніватися в тому, що все це стосується й України? Гадаю, що ні. І саме через це маємо очікувати достатньо активний прояв радикальних неформально легітимованих рухів у нашому суспільно-політичному бутті від монархізму до конституційного демократизму та лібералізму. В цьому широкому спектрі знайдуть собі місце і фашизм, і націонал-соціалізм, і державний соціалізм у більшовицькій інтерпретації, і, звичайно, *різні напрямки анархізму*. Причому можна очікувати, що всі політичні рухи матимуть риси, характерні європейським рухам кінця XIX — першої половини XX сторіччя.

По-друге, Україна паралельно має пройти шлях (і вона вже ступила на нього), який пододала Європа від другої половини минулого сторіччя до сьогодні. Супутніми наслідками долання цього шляху були і є прояви радикальних політичних рухів, як правого, так і лівого спрямування. Наприклад, мусульманський фундаменталізм, ліворадикалізм і, як було показано, анархізм. Вочевидь, більшою чи меншою мірою, це заторкне й Україну. Європейський курс не варто розуміти так, що Україна йтиме по заасфальтованому європейським катком автобану. Їй судилося самій цей автобан втворювати, долаючи колись подолані Європою соціальні негаразди.

Крім цих згаданих геополітичних міркувань, слід зважати й на внутрішню соціально-політичну та соціально-психічну ситуації або, радше б сказати, атмосферу. Йдеться про абсолютну безпорадність владних інституцій усіх рівнів, тобто про фактичне безвладдя — законодавче, виконавче, судове. Йдеться також про наскрізну всебічну маргінальність українського суспільства чи народу України. Це вже як хто вважає за потрібне називати нашу досі лише територіальну спільноту.

Мушу до цих, як на мене, беззаперечних характеристик долучити те, що в споруді-будові нашого громадського суспільства ледь-ледь само-

вимуровується лише фундамент. (Чуємо зараз заклики «побудувати» таке суспільство — хто має будувати?) Фактичне всебічне безвладдя, зародковий стан громадянського суспільства, а якщо ще й додати до цього горезвісну характеристику української ментальності, то можна лише дивуватися, чому у нас досі немає «батьків-отаманів» або Криворізько-Донецької республіки. Хоча... Часи змінилися. І ми при належній пильності можемо віднайти і те і те в іншій формі і чи ми сьогодні не маємо стихійну практику *неконцептуалізованого анархізму* в нашому власному соціальному українському *специфічному вияві*?!

Насамкінець про співвідношення анархізму та націоналізму. З попереднього тексту ясно, що доктрина анархізму включає в себе інтернаціоналізм. Натомість це зовсім не означає, що їх не обходить національне питання, особливо коли це стосується національно-визвольних рухів. І це в той час, як вони (анархісти) різко критикують інституцію національної держави, вважаючи її (державу) виявом соціального гноблення, хоча встановлення цієї інституції передбачає будь-яка національна ідея.

Тут варто послатися на висновки російського дослідника В. Дом'є про те, що «поняття інтернаціоналізм у сучасному розумінні в ХІХ сторіччі ще не існувало ні в анархістському середовищі, ні в суспільній свідомості взагалі» [Дом'є, 2005: с. 203]. Це по-перше. По-друге, анархісти брали активну участь безпосередньо в національно-визвольних рухах кінця ХІХ сторіччя³. П. Кропоткін пояснював такі дії тим, що національне визволення є складовою народного визволення, і тому такі дії не суперечать загальним засадам ліберального проекту. Власне, йдеться не про стратегію, а радше про тактику.

Дещо окремішно варто наголосити позицію М. Драгоманова. Зацитую: «Ясно, що як *коли-небудь* (курсив мій. — В. Ж.) оживе “Всесвітня спілка”, стане справді коли не всесвітньою, то всеєвропейською або зложиться нове подібне товариство, то тільки після того, як скрізь по кожній *країні* (курсив мій. — В. Ж.) й людській породі зложаться міцні товариства людей, котрі зійшлися в природну спілку не тільки на основі думок, а й по однаковій праці, *по сусідству, по однаковій породі й мові* (курсив мій. — В. Ж.)» [Драгоманов, 1991: с. 304]. Гадаю, що такий погляд нашого великого земляка може бути дороговказом для визначення співвідношення анархізму та націоналізму в Україні.

³ Італійські та російські анархісти були у складі антиосманського повстання у Боснії (1875—1877 роки), італійські — в Єгипті, болгарські — в Македонії, кубинські — у боротьбі за незалежність Куби від Іспанії. У ХХ сторіччі аж до Другої світової війни йшлося про поєднання анархістського та національно-визвольних рухів (Корея, Індія, Китай, В'єтнам). Можна згадати також «анархо-сіонців».

ЛІТЕРАТУРА

- Бей Хаким.* Информационное чародейство: оккультное наступление на социальные институты // Анархизм: Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003а. — Т. 1.
- Бей Хаким.* Коммюнике ассоциации онтологического анархизма // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003б. — Т. 1.
- Бей Хаким.* Устойчивые автономные зоны // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003с. — Т. 1.
- Бужчин М.* Реконструкция общества: на пути к зелёному будущему. — Нижний Новгород: Третий путь, 1996.
- Ванейгем Р.* Инструкция к бунту // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма. — М.: Культура, 2003а. — Т. 1.
- Ванейгем Р.* Прописные истины: первая часть; вторая часть // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма. — М.: Культура, 2003б. — Т. 1.
- Ванейгем Р.* Революция повседневности // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003с. — Т. 1.
- Дебор Г.Эр.* Социалистические тезисы о движении // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003а. — Т. 1.
- Дебор Г.Эр.* Теория Дрейфа // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003б. — Т. 1.
- Домье В.А.* Анархизм и национальный вопрос в XIX — XX веках // Национальная идея в европейском пространстве в XX веке: Сборник статей : В 2-х т. — М.: ИВИРАН, 2005. — Т. 2.
- Драгоманов М.* Передне слово [до «Громади» 1878] // Вибране. — Київ: Либідь, 1991.
- Жмир В.* Ернст Юнгер — хто він? // Філософська думка. — 2008. — № 1. — С. 22—27.
- Жмир В.* Анархізм у світі і в Україні. На нашій не своїй землі // Філософська думка, — 2009. — № 2.
- Конфедерация анархистов* Украины. Общие программные принципы // Україна багато-партійна. Програмні документи нових партій. — Київ: Пам'ятки України, 1991.
- Ньютон Х.* Революционное самоубийство // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003. — Т. 1.
- Субкоманданте Маркос.* Четвёртая мировая война // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003. — Т. 1.
- Фанон Ф.* Весь мир голодных и рабов // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003. — Т. 2.
- Цветков А.* Без государства. Анархисты // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003а. — Т. 1.
- Цветков А.* Полезная тавтология и чёрный флаг анархии // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003б. — Т. 1.
- Фанон Ф.* Весь мир голодных и рабов // Анархизм. Антология современного анархизма и левого радикализма : В 2-х т. — М.: Культура, 2003. — Т. 1.
- http://www/nabat.info/php?content_id=96.

---

*Денис
Кірюхін*

УНІВЕРСАЛІСТСЬКИЙ КОНЦЕПТ ОБСТАВИН СПРАВЕДЛИВОСТІ: межі практичного застосування

Замість вступу

Взаємозв'язок між етикою та теорією справедливості на перший погляд не такий уже й очевидний. Можливо, саме ця неочевидність і є причиною побудови подеколи теорій справедливості, які є відірваними від етики. Проте такі теорії завжди наражаються на небезпеку підпасти під дію політичних або правових вимог, тобто на небезпеку редуції принципів справедливості виключно до вимог позитивного законодавства, що, зрештою, призводить до офірування чесноти індивідуальної справедливості на користь справедливості інституцій. Це, в свою чергу, призводить до гострого конфлікту індивідуальних переконань та інституційних приписів, який часто-густо можна спостерігати в нашому суспільстві. Отже, теорія справедливості — в першу чергу, йдеться про нормативну теорію — має зважати на етику як вчення про правильне життя, щоб не наражатися на зазначені проблеми.

З іншого боку, і сама етика вимагає певної теорії справедливості. Зокрема, проблема справедливості є однією з ключових для прикладної етики, зважаючи на те, що в ній йдеться про необхідність вироблення етичних позицій, які дають змогу знайти шляхи розв'язання проблем екологічних і політичних, багатства та бідності, евтаназії, війни, імміграції. Адже в остаточному підсумку розв'я-